

Wybrane problemy i kierunki polityki penitencjarnej

Pojęcie i problemy polityki penitencjarnej najczęściej są rozpatrywane ze stanowiska nauk penalnych (głównie prawa karnego i prawa penitencjarnego) oraz penitencjarystyki i kryminologii. Znacznie rzadziej — mimo, że polityka penitencjarna stanowi element polityki społecznej państwa — jej zagadnienia są prezentowane również z perspektywy innych nauk współpracujących, w tym szczególnie nauk o wychowaniu, z uwzględnieniem dorobku pedagogiki resocjalizacyjnej, społecznej czy pracy socjalnej. W opracowaniu przedstawiono zagadnienia polityki penitencjarnej w interdyscyplinarnym kontekście, w świetle osiągnięć współczesnej penitencjarystyki, który uwzględnia m.in. perspektywę społeczeństwa obywatelskiego. Prezentowany jest pogląd, że zgodnie z ideą społeczeństwa otwartego i demokratycznego państwa prawa, zagadnienie przeciwdziałania (profilaktyki) przestępczości i rozwiązywania innych problemów społecznych należy rozpatrywać w formule resocjalizacyjnej inkluzji społecznej. Uwzględniono także paradoksy polityki penitencjarnej (zwłaszcza dotyczące izolacji więziennej) wynikające z zasady *ultima ratio* oraz promocji alternatywnych (nie izolacyjnych) środków polityki karnej (m.in. o charakterze probacyjnym).

¹Dr Paweł Szczepaniak jest członkiem Zakładu Pedagogiki Resocjalizacyjnej Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji WSNSiR Uniwersytetu Warszawskiego. Adres e-mail: paszczep@interia.pl

Pojęcie i zakres polityki penitencjarnej

Polityka penitencjarna ukształtowała się w powiązaniu z nauką o więziennictwie (więzienioznawstwem) około połowy XIX wieku. Jej zasadnicze zadanie od początku polegało na formułowaniu ocen istniejącego stanu rzeczy w zakresie funkcjonowania systemu penitencjarnego lub sposobów wykonania kary pozbawienia wolności oraz zgłaszaniu postulatów reform w tym zakresie (Tobis 1978: 16, Bafia 1988). Na początkowym etapie rozwoju polityka penitencjarna była traktowana jako wycinek polityki kryminalnej, odnoszący się do wykonania kar i środków należących do zakresu prawa penitencjarnego (Tobis 1978: 16). Utrwaliło się przekonanie, że prawo karne (a z czasem wyodrębnione prawo penitencjarne) jest zasadniczym wykonawcą (realizatorem) polityki penitencjarnej i tym samym polityka penitencjarna została niejako sprowadzona do spełniania treści aktów normatywnych (Śliwowski 1982: 24, por. Tobis 1978: 16, Szymanowski 2004: 81–114). Wprawdzie obecnie pogląd ten należy jeszcze do dominujących (Szymanowski 2004: 85, Szymanowski 2012), jednakże m.in. w związku z aktualnym ukształtowaniem roli i zadań polityki karno-prawnej w ramach polityki państwa (społeczeństwa) oraz uwarunkowań międzynarodowych należy znacznie rozszerzyć perspektywę polityki penitencjarnej. Będzie to przedmiotem analizy, ale najpierw należy przybliżyć pojęcie polityki penitencjarnej.

W podręcznikach prawa i penitencjarystyki dość zgodnie **polityka penitencjarna** jest określana jako *nauka o najbardziej celowym, wydolnym i pożytecznym systemie i instytucjach wykonania kary pozbawienia wolności i innych środków polegających na jej pozbawieniu* (Śliwowski 1982: 21)². W definicji tej akcentowane są aspekty: teleologiczny oraz prakseologiczny, związane z projektowaniem postulowanych optymalnych rozwiązań. W tym ujęciu nie została jednak uwzględniona dynamika działania wyrażająca się w aspekcie prognostycznym (perspektywicznym) i ewaluacji, a zwłaszcza rozpatrywaniu i planowaniu profilaktyki, co powinno być jednym z zadań polityki peni-

² W polskiej literaturze kryminologicznej (B. Hołyst, L. Lernell, T. Kaczmarek, A. Marek, i in.) dokonują rozróżnienia szerszego pojęcia polityki kryminalnej — obejmującego również środki poza karne, w tym profilaktykę kryminologiczną — oraz węższego pojęcia polityki karnej, realizowanej środkami prawa karnego.

tencjarnej. Takie ujęcie, które uwzględnia funkcję ewaluacji i na jej podstawie projektowania zmian postuluje J. Śliwowski następująco: „Polityka penitencjarna ze względu na swe nastawienie dotyczy prawidłowego funkcjonowania przepisów i instytucji już obowiązujących, a także norm przyszłościowych, dopiero projektowanych, lub istniejących w zarodku [...]”. Tak więc za J. Śliwowskim można powiedzieć, że: „Polityka penitencjarna zatem formułuje określone hasła, początkowo w zakresie polepszania techniki wykonywania kary. Powoli doszła do doskonałości, wznosząc na wyższy poziom, nie ograniczając się wyłącznie do polepszenia techniki, dążąc do osiągnięcia merytorycznie wyższych celów [...]”. W ten sposób polityka penitencjarna nabiera cech kreatywności w zakresie formowania nie tylko systemu penitencjarnego ale i postulatów pod adresem polityki karnej i kryminalnej. Nadal jednak, zgodnie z powyższymi określeniami, wedle niektórych autorów polityka penitencjarna pozostaje w roli służebnej (podrzędnej) wobec polityki karnej (co jest dyskusyjne). Mówi o tym m.in. J. Śliwowski: „Polityka penitencjarna jest tym wycinkiem polityki karnej, który odnosi się tylko do kary i innych środków pozbawienia wolności, podczas gdy polityka karna odnosi się do przewidzianych przez dany system ustawodawczy wszelkiego rodzaju kar...” i dodaje: „a polityka kryminalna — będąca najszerszym pojęciem — obejmuje wszystkie środki skutecznego zwalczania i zapobiegania przestępczości łącznie z profilaktyką i polityką społeczną” (Śliwowski 1982: 22–23, por. Machel 2007: 11–145, Kozaczuk 2004). Istotnym elementem wskazanym w powyższym ujęciu zadań polityki penitencjarnej jest profilaktyka penitencjarna, która koncentruje się na problemie wykonania kary oraz służy optymalizacji podjętych działań służących readaptacji i resocjalizacji skazanych. Zagadnienia profilaktyki społecznej oraz roli pedagogiki resocjalizacyjnej i penitencjarnej w zakresie polityki kryminalnej zostaną rozwinięte w dalszej części, obecnie wskażemy tylko, że resocjalizacja nie jest jedyną funkcją i zadaniem instytucji penitencjarnych (zakładów karnych). Przypomina o tym M. Porowski, na którego opinię powołuje się H. Machel (2003: 45), że polityka penitencjarna może być realizowana w trzech wariantach (zapewne adekwatnie do funkcji i celów kary). Obaj autorzy wymieniają wariant represyjny — akcentujący funkcję izolacyjną, wariant resocjalizacyjny — preferujący funkcję wychowawczą oraz wariant represyjno-reformujący, który podkreśla równość

obu funkcji. Ukazane opcje zależne są od przedsięwziętej i realizowanej polityki karnej a w konsekwencji także penitencjarnej. Kilka wyjaśnień odnośnie tych zależności: W ramach zakresu **polityki kryminalnej**³ wymienia się (ze względu na kolejność stadiów procesu karnego) politykę karną, a odnośnie do fazy wykonawczej — politykę penitencjarną. Wedle J. Śliwowskiego racje swojego działania i elementarne założenia teoretyczne polityka penitencjarna (podobnie jak polityka karna) czerpie, zatem z polityki kryminalnej, stanowiąc jej naturalne przedłużenie, funkcjonujące w wykonawczym stadium zwalczania przestępczości. W tym miejscu należy nadmienić, że relacje polityki karnej z polityką penitencjarną powinny mieć podmiotowy charakter równorzędny. Wzajemne relacje pomiędzy polityką karną i penitencjarną są przedmiotem ożywionej dyskusji, co zostanie ukazane poniżej.

Polityka karna i penitencjarna a cele i funkcje wykonywania kary⁴

Kodeksy karne pochodne doktrynie i polityce danego okresu dawały prymat różnym celom kary⁵. Obecnie dominuje pogląd wyrażający równorzę-

³ Pojęcie używane w literaturze w latach siedemdziesiątych XX w., które współcześnie zastąpiono pojęciem: polityka karna bądź polityka prawno-karna.

⁴ Wyróżniane są trzy główne nurty odpowiedzialności karnej, a wraz z tym paradygmaty w nauce prawa. Każda z opcji kładzie akcent na jeden z trzech elementów — na popełniony czyn, osobę sprawcy, poszkodowanego oraz odpowiedzialność za wyrządzone zło. 1) nurt oparty na sprawiedliwościowym jej rozumieniu, wyznaczonym przez czyn i winę sprawcy, za które wymierzana jest kara proporcjonalna do popełnionego przestępstwa. Uzasadnieniem kary jest wyrządzone zło lub powstrzymanie przed jego powtórzeniem w przyszłości czyli prewencja (generalna). 2) podejście utylitarne, akcent kładzie na adresata kary — człowieka, a podstawą kary jest stan niebezpieczeństwa sprawcy, wyznaczany przez zagrożenie z jego strony w przyszłości — nie wina. Przy takim nastawieniu pojęcie winy i kary zostaje zastąpione środkami zabezpieczającymi, dostosowanymi do niebezpieczeństwa sprawcy. 3) podejście wyraża pogląd, że nie ma uzasadnienia prawa do karania, ponieważ nie jest ono w stanie zmienić stanu rzeczy, a jedynie potęguje zaistniałe zło. Neguje sens kary i prawo do jej wymierzania i stanowi podstawę abolicjonizmu. Najbardziej znaną postacią tego nurtu jest sprawiedliwość naprawcza. Zależnie od polityki społecznej państwa, któraś z wymienionych opcji staje się dominującą.

⁵ Kodeks karny z 1932 r. dawał prymat prewencji indywidualnej, zaś kodeks z 1969 r. i kolejne kodeksy nie określiły hierarchii celów i dyrektyw. Włącznie z obowiązującym stoją na stano-

ność trzech dyrektyw wymiaru kary (ogólnej, szczególnej i sprawiedliwościowej). Wyżej opisane cele i dyrektywy wymiaru kary rodzą istotne implikacje dla praktyki wymiaru sprawiedliwości, a szczególnie dla kary pozbawienia wolności. Idzie bowiem o rozstrzygnięcie, który cel i dyrektywa rozporządzają fazą wykonywania orzeczeń (a więc kształtują proces postępowania z więźniami). Poglądy w tej mierze wahają się od przyjmowania ścisłej zależności celów i funkcji kary na wszystkich etapach procesu karnego (*polityka jednności celów kary i wykonania kary w postępowaniu wykonawczym*) do preferowania w postępowaniu wykonawczym wyłącznie celów indywidualnoprzewencyjnych (resocjalizacji). W dyskusji zwycięża przekonanie o wychowawczym celu kary pozbawienia wolności i krytykowana jest polityka kontynuacji celów wykonania kary w postępowaniu wykonawczym. Deklaracja wiodącej roli indywidualnoprzewencyjnego celu kary w kodyfikacji nie została jednak w praktyce spełniona z powodu preferowania ogólnoprzewencyjnego celu, bądź z powodu formuły samej kodyfikacji karnej. Należy ponadto wskazać, że funkcje: readaptacyjna, resocjalizacyjna, (które należy utożsamiać z prewencją indywidualną) oraz funkcja izolacyjna (a wraz z nią funkcję represyjną i ogólnoprzewencyjną) realizowane w praktyce równorzędnie pozostają do siebie w wyraźnej opozycji. Ta wyraźna opozycja funkcji wyznacza odmienne, wymienione wyżej modele funkcjonowania więzienia, t.zw. „ochronny” (izolacyjny, zwany autorytarnym bądź represyjnym) i „readaptacyjny” (prospołeczny), przy czym, zdaniem ekspertów, tylko model readaptacyjny daje szansę spełnienia podmiotowej roli więźnia oraz rzeczywistej realizacji funkcji reintegracyjnej poprzez którą osiąga się społeczną readaptację przestępców

wisku, że wiodącej dyrektywy nie ma (podobne stanowisko wyrażają orzeczenia Sądu Najwyższego). Spotykamy więc w literaturze kilka grup poglądów opowiadających się za określonymi opcjami: od optujących za dyrektywą sprawiedliwościową (Wolter, Mąciór, Strzembosz), poprzez zwolenników dyrektywy indywidualnoprzewencyjnej (głównie z grona penitencjarystów: Krukowski, Wierzbicki, Górny, Porowski, Rzepliński) do grupy uznających, że takiej wiodącej dyrektywy nie ma (Kaczmarek, Andrejew, Gardocki). Występują też poglądy akcentujące dyrektywę ogólnoprzewencyjną (Buchala 1989: 508; Paweła 2007: 141–146) są one jednak krytykowane, gdyż przenoszenie dyrektywy prewencji generalnej na stadium wykonawcze jest „finezjnie wyrażoną zgodą na represyjny wariant polityki penitencjarnej” (Buchala 1989) z kolei m.in. A. Strzembosz opowiada się za odrzuceniem prewencji generalnej, która w rzeczywistości uzyskała priorytet, podobnie (Górny, Śliwowski 1981, Górny 1981: 74).

(Gajdus, Gronowska 1998: 23, por. Szymanowski, Górski 1982, Szczepaniak 2003, 2013). Powyższe kwestie w sposób oczywisty wyznaczają treści polityki penitencjarnej. Wśród rozlicznych problemów (społecznych) powstałych na styku polityki karnej i penitencjarnej obrazuje m.in. poziom wskaźnika przyzonizacji (który można także w pewnym stopniu utożsamiać z miarą punitowności systemu karnego): „Trwałe, jak dotąd, przeludnienie zakładów karnych i związana z tym mała efektywność orzekanych kar pozbawienia wolności wykonywanych w zakładach karnych, mierzona ponowną przestępczością i ponownym skazaniem, wymagają nowych poszukiwań i badań. W następstwie tych czynników w ostatnich latach zwiększają się liczby recydywistów w zakładach karnych oraz znajdujących się na wolności osób uprzednio karanych, które powiększają margines społeczny lub wręcz są wykluczone ze społeczeństwa.” (Kantowicz 2005: 68, por. Auleytner 2005: 191, Stępnik 2004: 29–36, Szymanowski 2010: 11; Pol 2011: 137–151). Kolejnym aspektem są relacje polityki penitencjarnej z prawem penitencjarnym.

Polityka penitencjarna a prawo penitencjarne

Różnica między obiema dziedzinami jest taka, jaka występuje między dogmatyką a polityką prawa w określonej dyscyplinie. Przedmiotem prawa penitencjarnego jest zespół przepisów prawnych dotyczących wykonania kary (zwłaszcza pozbawienia i ograniczenia wolności), zaś aspekty polityki penitencjarnej są szersze ze względu na dążenie do osiągnięcia najwyższego, optymalnego poziomu instytucji penitencjarnych. Prawo penitencjarne przy tym zadowala się istniejącym stanem rzeczy: rozważa ono całość norm przedmiotowych dla otrzymania bezbłędnego obrazu istniejącego stanu (Śliwowski 1982: 22). Istotne jest, że prawo penitencjarne niejako *operacjonalizuje* politykę penitencjarną — jest jej „realizatorem” (Śliwowski 1982: 24, Szymanowski 2010). Oznacza to, że polityka penitencjarna urzeczywistniana jest zapisami w aktach normatywnych, czyli kodyfikacji karnej, jednak to proste utożsamianie (pogląd dominujący w literaturze przedmiotu), jak wskazaliśmy wyżej, zbytnio zacieśnia zarówno treść jak i zakres polityki pe-

nitencjarnej. Dzieje się tak ze względu na różnice w spostrzeganiu nie tyle celu i zadań tej polityki, co elementów konstytuujących tę dziedzinę oraz jej szerszy społeczny kontekst. Zostanie to omówione poniżej.

Składniki polityki karnej i penitencjarnej

W literaturze przedmiotu z zakresu polityki penitencjarnej dość zgodnie przyjmuje się, że *polityka kryminalna jest nauką o zwalczaniu przestępczości*. Na jej najszerszą koncepcję składają się cztery elementy wskazane już w ubiegłym stuleciu, jednak nie tracące naukowej aktualności (Lernell, 1967, Lernell, 1975a, Lernell, 1975b). Ze względu na teoretyczne powinowactwo, te elementy konstytutywne odnoszą się odpowiednio do interesującej nas i omawianej dziedziny z polityki penitencjarnej.

- 1) Element podmiotu (kto?) — zakłada się że realizatorem tej polityki (karnej i penitencjarnej) jest państwo i społeczeństwo,
- 2) Środek oddziaływania (w jaki sposób?) — chodzi o taką działalność państwa i społeczeństwa, która pełni funkcję czynnika przeciwdziałania i zwalczania przestępczości,
- 3) Element teleologiczny (po co? w jakim celu?), wiążący się z określonym celem polityki karnej, penitencjarnej (dodajmy — uregulowany prawem P.Sz.) — w ostatecznym rachunku prowadzącym do zwalczania (przeciwdziałania) przestępczości,
- 4) Element prakseologiczny (jak?, wedle jakich reguł?) określający maksymalną skuteczność zastosowanych środków do osiągnięcia założonego celu (co należy utożsamiać z zakresem zaleceń metodycznych czyli zasad oddziaływania — dop. P.Sz.).

Powyższe elementy odpowiadają podstawowym pytaniom naukowym oraz zawierają sekwencję metodyczną, i jak wskazano wyżej — mają zastosowanie do polityki penitencjarnej. W powyższym ujęciu pojawiają się podmioty, wśród których wymieniane są zarówno organy oraz instytucje państwa jak i przedstawiciele społeczeństwa, ponadto rozwijany jest aspekt metodyczny, co znacznie poszerza treść i zakres definicji polityki peniten-

cyjnej przytoczonej na wstępie. Omawiając kolejne elementy należy wskazać, że:

Ad 1) w stadium wykonawczym kar realizatorem polityki penitencjarnej są określone organy państwowe: sąd, prokurator, administracja zakładów karnych i inne. Wpływ podmiotowy na realizację polityki penitencjarnej ma także społeczeństwo, przez udział w kontroli społecznej nad więziennictwem jak również w formach społecznej readaptacji i resocjalizacji skazanych (patrz art. 38–42 kkw — udział społeczeństwa w społecznej readaptacji skazanych) (Tobis 1978: 16–17, por. Machel 2003, 2007, Szymanowski 2004: 81–114, Szymanowski 2012).

Ad. 2) Środki działania, którymi posługuje się polityka penitencjarna, jako przedłużenie polityki kryminalnej, są środkami wynikającymi z całego ustroju penitencjarnego ujętego w normach prawnych (Tobis 1978: 17).

Ad. 3) Element teleologiczny w pojmowaniu polityki penitencjarnej zakłada istnienie celu, do którego osiągnięcia zmierza cała działalność penitencjarna. Dla polityki penitencjarnej podstawowym jest cel resocjalizacyjny (Tobis 1978: 17, por. Machel 2003, 2007, Szymanowski 2004: 81–114, Szymanowski 2012).

Ad. 4) Aspekt prakseologiczny polityki penitencjarnej sprowadza się do postulowania działań najbardziej skutecznych w dziedzinie zwalczania przestępczości, uwzględniający sferę zaleceń metodycznych. Realizacja postulatów polityki penitencjarnej, także na podstawie działań na etapie postępowania jurysdykcyjnego (sądowego) ma doprowadzić do ograniczenia przestępczości. W konsekwencji osiągnięcia takiego stanu, w którym zbędne staną się wszelkie przepisy karne (Tobis 1978: 17).

Należy wskazać, że istotnym, choć nie wskazanym wyżej elementem jest także **polityka stanowienia prawa** (ustawodawcza, legislacyjna). Wynika to z postulatywnego charakteru polityki penitencjarnej, bowiem jako praktyczny przedmiot polityka ta stanowi normatywną gałąź, której celem jest dążenie do doskonalenia instytucji więziennych — zaś te czynniki rodzą implikacje dla dogmatyki prawa penitencjarnego (Tobis 1978: 18). Na podstawie wyżej wskazanych czynników podstawowych należy również wskazać szerszy współczesny kontekst i uwarunkowania polityki penitencjarnej, za którymi opowiada się autor niniejszego opracowania.

Konteksty polityki karnej i penitencjarnej

Interesującą koncepcję dotyczącą treści polityki karnej i penitencjarnej oraz kształtujących ją czynników zaprezentował Gintaras Svedas⁶ w monografii pt: *Podstawy i tendencje polityki karnej w Republice Litewskiej* (2006). Autor ten definiuje politykę karną jako *część składową polityki państwa, mającą na celu ochronę wartości konstytucyjnych przed przestępczością*. Opowiedział się on zatem za szerszą koncepcją polityki karnej, w której kontrola przestępczości obejmuje szerokie spektrum środków oddziaływania — prawnych, organizacyjnych, prewencyjnych itd., a nie za koncepcją węższą, według której polityka karna realizowana jest głównie środkami prawnokarnymi i obejmuje tworzenie ustaw karnych oraz ich stosowanie (Svedas 2006: 13, 20). Takie stanowisko (model) wydaje się być bardziej pojemne teoretycznie i praktycznie, stąd zostanie wykorzystane w dalszym rozwinięciu zagadnień polityki penitencjarnej.

Analizując treść polityki karnej, G. Svedas wskazuje jako jej części składowe:

- 1) procesy kryminalizacji i dekryminalizacji określonych czynów;
- 2) procesy penalizacji i depenalizacji tych czynów;
- 3) określenie warunków i granic odpowiedzialności karnej.

Mocno podkreślił przy tym zasadę *ultima ratio* prawa karnego, z której wynika, że kryminalizacja określonych zachowań jest uzasadniona tylko wtedy, gdy:

- 1) szkodliwość społeczna rozpatrywanego zachowania jest niewątpliwa;

⁶ Prof. Gintaras Svedas reprezentował w latach 1995–2003 Republikę Litewską w Europejskim Trybunale Praw Człowieka, jako wiceminister sprawiedliwości był odpowiedzialny za przygotowanie ustaw ratyfikacyjnych oraz projektów kodyfikacji karnych, przewodniczył zespołowi, który opracował projekt nowego Kodeksu karnego wykonawczego, obowiązującego obecnie na Litwie (Marek 2009: 127–131). Podjęte przez Svedasa badania dotyczą okresu przemian prawno-ustrojowych w Republice Litewskiej, których zwińczeniem było uzyskanie z dniem 1 maja 2004 r. członkostwa Unii Europejskiej. Oznaczało to konieczność implementacji Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz innych norm konwencyjnych, a także zaleceń i decyzji ramowych kształtujących tzw. *aquis communautaire* w obszarze badanej gałęzi prawa.

- 2) nie ma alternatywnych środków oddziaływania w innych gałęziach prawa;
- 3) obiektywne badania uzasadniają przekonanie, że prawo karne może potencjalnie wpłynąć na te zachowania i przeciwdziałać ich rozpowszechnianiu się.

Należy wskazać, że powyższa koncepcja uwzględnia cały wachlarz strategii i środków oddziaływania wywiedzionych z naukowych ustaleń (opiera się na interdyscyplinarnej wiedzy kryminologicznej, uwzględniającej alternatywne rozwiązania oraz gałęzie prawa i dyscypliny) — a w praktyce z akcentem położonym na profilaktykę — zakreśla krąg także wokół nurtu abolicjonistycznego. G. Svedas przestrzega przed nieprzemysłanymi działaniami legislacyjnymi, formułując zasadę, iż w przypadku każdego wniosku dotyczącego przyjęcia, zmiany lub uchylecia ustawy karnej powinna być wykonana ocena niezależnych ekspertów. W recenzji tej książki A. Marek podkreśla, że to bardzo ważki i trafny postulat, który dedykować można nie tylko litewskim, lecz także polskim politykom, wykazującym niezwykłą wiarę w moc zakazów karnych i skłonność do częstych zmian w obszarze prawa karnego, zwłaszcza polegających na zaostrzeniu penalizacji (Marek 2009: 129). Dla istoty i treści polityki karnej (penitencjarnej) zdaniem G. Svedasa decydujące są następujące czynniki:

- 1) dynamika i struktura przestępczości;
- 2) poglądy polityczno-prawne parlamentarzystów;
- 3) znaczenie Konstytucji i orzecznictwa konstytucyjnego;
- 4) wpływ prawa międzynarodowego oraz standardów;
- 5) działalność instytucji praworządności (tj. organów ścigania) oraz sądów (dodać należy także więziennictwa — dop. P.Sz.);
- 6) możliwości finansowe państwa i zasoby ludzkie;
- 7) nauka prawa karnego i kryminologii; (powinny być też uwzględnione inne dyscypliny naukowe — dop. P.Sz.);
- 8) wpływ mass mediów i opinii publicznej.

Uwzględnienie tak szerokiego spektrum czynników pozwala na wyciągnięcie wniosku, że formowanie polityki karnej realizowanej w ramach społeczeństwa otwartego (obywatelskiego) odbywać się powinno w nurcie projektowania polityki społecznej. W tym kontekście do powyższego wachlarza

czynników można dodać ponadto społeczny ruch na rzecz edukacji prawnej, działalność instytucji demokratyzujących życie społeczne jak również ruchy społeczne i działalność organizacji pozarządowych. Można uwzględnić również taki czynnik jak *populizm prawny*. Odnosząc powyższy zestaw do zasadniczych kwestii polityki warto wskazać, że G. Svedas podkreśla, iż politykę karną kształtują przede wszystkim poglądy i cele polityczne przedstawicieli władzy wykonawczej i ustawodawczej, które mają na względzie nie tyle rzeczywisty stan przestępczości, ile uzyskanie pożądanego wpływu na opinię publiczną. Trzecim elementem w grze o politykę karną zdaniem G. Svedasa są środki masowego przekazu, będące nie tylko pasem transmisyjnym między decydentami a opinią publiczną, lecz także aktywnym graczem i inicjatorem realizującym własne cele, które prof. H. J. Schneider (1992) określił jako „Geschäft mit dem Verbrechen” (*biznes z przestępczością*). Poniżej zostaną rozwinięte poszczególne czynniki wpływające na formowanie polityki penitencjarnej. Istotnym elementem są naukowe ustalenia i postulaty odnośnie do projektowania profilaktyki przestępczości i zasad efektywnych oddziaływań.

Polityka penitencjarna oparta na wynikach badań naukowych (*evidence based criminal policy*)

Odnośnie do polityki penitencjarnej, będzie tutaj mowa o poszukiwaniu konstruktywnych sposobów przeciwdziałania (profilaktyki) przestępczości w związku z modelem resocjalizacyjnym (Kaczmarek 2011: 82). Jest to odpowiedzią na negację idei resocjalizacji przez zwolenników tzw. „nowego realizmu”. Paradoksalnie było to wynikiem osławionego raportu R. Martinsona pt. *Nothing works* (nic nie działa) z 1974 roku. Z tej przyczyny odżyła z wielką siłą dyskusja wśród przedstawicieli nauki i praktyków o sens czy bezsens resocjalizacji instytucjonalnej. Jedna grupa ekspertów skierowała uwagę na zaostrzenie sankcji karnych oraz izolacyjną funkcję więzienia, co rychło dało znać o sobie hasłem *Więzienie działa!* (tzn. izolacja jest skuteczna). Wiązało się to z promowaniem tzw. twardych metod profilaktyki przestępczości. Przeciwny pogląd pojawił się w gronie zwolenników rozwijania idei re-

socjalizacji w stosunku do przestępców. Za takim kierunkiem opowiedziała się rzesza terapeutów i to oni pierwsi dostarczyli argumentów świadczących o pozytywnych efektach dobrze zaplanowanych oddziaływań terapeutycznych w więzieniu, które mogą znacząco zredukować poziom recydywy, jednak pod warunkiem spełnienia pewnych podstawowych warunków (Lipsey 1991, Mc Quire 1995, Gendreau 1996, Cullen, Gendreau 2001: 330; Latessa, Lowenkamp 2006: 521). Pod wpływem tych argumentów nawet Martinson zweryfikował swoje uprzednie poglądy. Oto najważniejsze z tych postulatów: J. Mc Guire (1995; 2000) podnosi, że program (resocjalizacyjny, terapeutyczny) jest wyodrębnionym ze względu na cel, adresatów, metody i środki oddziaływaniem, nastawionym na przepracowanie zidentyfikowanych problemów uczestników, więc nie każde oddziaływanie penitencjarne spełnia te warunki. Z kolei J. Bonta (1997) oraz D. A. Andrews (1995) wśród kardynalnych zasad efektywności programów więziennych wskazali jako nieodzowne nastawienie na: a) zapobieganie powrotowi do przestępstwa, b) indywidualne potrzeby resocjalizacyjne skazanych będące funkcją diagnozy kryminologicznej, c) uwzględnianie możliwości percepcji programu przez skazanych, d) autonomię personelu w realizacji programu oraz e) spójność (integralność) programu. Należy podkreślić, że wśród szczegółowych celów takich programów interwencji wymienia się zwłaszcza: zmianę antyspołecznych postaw i uczuć, modyfikowanie wartości grupy rówieśniczej, identyfikację z nie-przestępczymi modelami zachowania, trening umiejętności, szczególnie w zakresie samokontroli i kierowania własnym życiem (Mc Quire 2000). Zwraca się również uwagę, że rodzaj interwencji korekcyjnych powinien być dostosowany do właściwości, możliwości intelektualnych i stylu uczenia się sprawcy; powinien także uwzględniać różną motywację skazanych do zmiany i zawierać elementy zmierzające do jej wzbudzenia (Andrews, Bonta, Wormith 2006: 18, Majcherczyk 2006: 21). Podobnie rzecz ujmują J. Surzykiewicz (2013) wskazując, że specjaliści są zgodni co do tego, że strategie prewencji powinny opierać się na wielu kryteriach (Ostrov et al. 2009, Leff, Waasdorp & Crick 2010, Low, Frey & Brockman 2010, Verlaan & Turmel 2010). Wśród różnorodnych paradygmatów terapeutycznych (psychoanalityczne, niedyrektywne, niestrukturalizowane), wymienia się także klasyczne formy pracy socjalnej, wywieranie wpływu społecznego,

naukę umiejętności i wywołanie zmiany sposobu myślenia, w tym oddziaływanie w celu poprawy warunków życia w miejscu zamieszkania bez jednoczesnej pracy rehabilitacyjnej z otoczeniem społecznym) zmierzające do uczenia sprawców nowych umiejętności prospołecznych, by zastąpić wcześniejsze zachowania przestępcze. Wskazuje się, że „za szczególnie obiecujące uznaje się podejście poznawczo-behawioralne (Andrews et al. 1990, Gendreau 1996, Andrews & Bonta 1994, Mc Quire 1995, 2005, Hollin 2005, por. Pytka 2005, Urban 2004, Konopczyński 2007). Działania te koncentrują się wokół następujących, znanych i uznanych w literaturze zasad dotyczących interwencji:

- zasadę ryzyka (risk principle),
- zasadę potrzeb (need principle),
- zasadę reaktywności (responsivity principle).

Szerzej na ten temat (Andrews, Zinger, Hoge, Bonta, Gendreau, Cullen, 1990: 369; Taxman, 2006: 28; Sztuka 2007: 315; Stańdo-Kawecka 2010: 108–129). W związku ze ścisłym powiązaniem metod resocjalizacji z celami wymiaru sprawiedliwości, ustalenia te stanowią kanony i fundamenty resocjalizacyjnych walorów przeciwdziałania przestępczości w nurcie indywidualnej prewencji. Stanowią również podstawy polityki karnej i penitencjarnej. Na tym tle warto wskazać problemy polityki karnej i penitencjarnej w naszym kraju, zwłaszcza przez pryzmat pedagogiki penitencjarnej — wszak to ona wyznacza oddziaływania penitencjarne.

Polityka penitencjarna a pedagogika penitencjarna — wokół zasad i metod resocjalizacji

Ze względu na podobieństwo zadań w zakresie przeciwdziałania przestępczości w ramach funkcji indywidualno-prewencyjnej polityka penitencjarna odwołuje się do dorobku nauk o wychowaniu, szczególnie do pedagogiki resocjalizacyjnej i pedagogiki penitencjarnej. Należy tej dyscyplinie poświęcić więcej uwagi, ponieważ to ona zajmuje się projektowaniem i realizowaniem oddziaływań resocjalizacyjnych wobec więźniów. Dzieje się tak

od czasu, gdy społeczny postulat, aby pobyt w więzieniu był związany z poprawą więźnia stał się kanwą koncepcji kary celowej i skutkowałam rozwojem pedagogiki penitencjarnej. Dzisiaj głównie zwolennicy odwetu (poglądy formułowane w różnych odmianach, także w nurcie neoklasycyzmu czy tzw. nowego realizmu) podważają pogląd, że to właśnie wychowanie resocjalizacyjne powinno być treścią oddziaływania na skazanych (Stańdo-Kaweczka 2010: 29–30). Poniżej krótki zarys pedagogiki penitencjarnej i jej wkładu do polityki penitencjarnej. Pedagogika penitencjarna jest dyscypliną nauk o wychowaniu (subdyscypliną pedagogiki specjalnej, której podstawy teoretyczne, teleologiczne, aksjologiczne i metodyczne mają charakter interdyscyplinarny), zajmującą się badaniem, projektowaniem, realizacją i ewaluacją m.in. oddziaływań wychowawczych, opiekuńczych, terapeutycznych, rewalityzacyjnych, resocjalizacyjnych, rehabilitacyjnych, socjalnych, społecznych (indywidualnych, grupowych, środowiskowych, o charakterze instytucjonalnym bądź nieinstytucjonalnym), adresowanych do osób niedobrowolnie przebywających w warunkach pozbawienia lub ograniczenia ich wolności decydowania o swobodzie przemieszczania się i/lub wyboru miejsca pobytu oraz kontrolowaniu tego pobytu (wedle prawem określonej procedury), które są zobowiązane na podstawie orzeczenia sądu o zastosowaniu wobec nich środków wychowawczych, poprawczych, zapobiegawczych, leczniczych, probacyjnych (w tym również w formie dozoru elektronicznego), kary ograniczenia lub pozbawienia wolności do poddania się takiej sankcji i/lub współdziałania z organem, osobą, organizacją, fundacją, kościołem lub instytucją (bądź na zasadzie swobodnego wyboru decydujące się na współdziałaniu) w osiągnięciu w stosunku do nich celów zastosowanego środka w sposób określony przepisami prawa. Ponadto każdy rodzaj interwencji pedagogicznej czy resocjalizacyjnej należy rozpatrywać w kontekście polityki społecznej kraju. Interwencje resocjalizacyjne uwikłane są zatem w ścierające się strategie przeciwdziałania i rozwiązywania problemów społecznych z uwzględnieniem czynników etiologicznych (ryzyka występowania przestępczości), czynników zapobiegawczych (prewencji uprzedzającej, aktualnej i następczej) oraz racji politycznych w „mikro” i „makroskali” społecznych „naczyniach połączonych” (Pytka 2013). Ścierają się koncepcje kary, tolerancji i miłosierdzia i spotykamy różnorodne strategie przeciwdziałania oraz zwalczania przestępczości: jedna

oparta na karach/represji i związanej z tym ekskluzji, z kolei druga strategia oparta jest na reintegracji (bądź) resocjalizacji. Pojawiła się również koncepcja resocjalizacyjnej inkluzji (Jezierska, Rejzner, Szczepaniak, Szczówka 2013). Dla uzyskania racjonalnej koncepcji rozwiązywania problemów społecznych także w nurcie polityki karnej, penitencjarnej, niezbędny jest holistyczny, systemowy punkt widzenia w zakresie profilaktyki problemów społecznych (w tym przestępczości) oraz reintegracji społecznej. Tymczasem mamy do czynienia z paradoksem pedagogiki penitencjarnej występującej w dwóch opcjach: *resocjalizacja ekskluzyjna*, która wiąże się z odizolowaniem jednostki od jej środowiska społecznego oraz instytucjonalnym oddziaływaniem (np. izolacja penitencjarna). Opiera się ona na oddziaływaniu korekcyjnym (*treatment, programy psychokorekcyjne*). Łączy się często w efekcie ze stygmatyzacją, marginalizacją, przyzonizacją. Paradoksalnie bywa nazywana integracyjną (przy czym to jednostka dostosowuje się do wymagań otoczenia społecznego). Oddziaływanie prewencyjno-represyjne w instytucjach totalnych potęguje marginalizację oraz utrudnia integrację i readaptację społeczną. Jednakże w społeczeństwie obywatelskim nie chodzi o to, aby izolować i marginalizować, lecz sprzyjać reintegracji, readaptacji, resocjalizacji. Na tym tle odmienna i przeciwstawna do niej jest *resocjalizacja inkluzyjna*, która wiąże się z procesem kreacji, nabywaniem nowej tożsamości osobowej w wyniku zmian interakcji, relacji i więzi społecznych. To więcej niż asymilacja bądź integracja. Idea inkluzji (readaptacji społecznej) wymaga zatem szerszej perspektywy oraz kompleksowego ujmowania i analizowania zagadnień osób dotkniętych marginalizacją czy wykluczeniem społecznym.

Jeśli chodzi o teleologiczne, aksjologiczne, metodyczne podstawy pedagogiki penitencjarnej w postulowanej tu wersji resocjalizacji inkluzyjnej i jej implikacji dla polityki penitencjarnej sprawa przedstawia się następująco: W warstwie aksjologicznej akcent położony jest na podmiotowość człowieka (przy czym wolność jest zasadą a pozbawienie wolności — wyjątkiem). Postmodernizm zakwestionował pojęcia: wychowanie czy resocjalizacja, dlatego „Dominującą kategorią w społeczeństwie postmodernistycznym jest dobrovolność” [...] „autonomiczna jednostka, dążąca do samodzielności i względnej niezależności od otoczenia, ale respektująca prawa przyrodnicze i kulturowe, związane z przebiegiem rozwoju człowieka, jego interakcje z oto-

zeniem". Na rozwój pedagogiki resocjalizacyjnej i penitencjarnej w Polsce, najbardziej znaczący wpływ wywarła jednak orientacja humanistyczna. Na podbudowie personalizmu pedagogika resocjalizacyjna i penitencjarna oscyluje ku antropologii praktycznej. Wektory rozwoju w wychowaniu są skierowane ku samostanowieniu oraz poczuciu sprawstwa. Adresaci ofert pedagogicznych występują w roli podmiotu oddziaływania. Kanonem jest prymat samowychowania. Utrwaliła się reguła minimalnej interwencji oraz zasada normalizacji, a także nakaz respektowania podmiotowości wychowanka. Zatem aksjologicznymi podstawami oddziaływań wobec osób nieprzystosowanych społecznie, również poddanych izolacji jest podmiotowe prawo do resocjalizacji oraz oferta oddziaływań będąca pochodną ich niepowtarzalnych cech. Znaczący wpływ na aksjologiczną warstwę pedagogiki penitencjarnej mają teorie penologiczne. Obok tradycyjnego modelu sprawiedliwości retributywnej rozwija się model sprawiedliwości naprawczej, powiązany z naprawieniem szkody wyrządzonej przestępstwem — uformował się nowy paradygmat: Restorative Justice (sprawiedliwość naprawcza) oparty na alternatywnych środkach polityki karnej, probacji wraz z mediacją (która aspiruje do roli samodzielnego środka polityki karnej) na bazie społecznego udziału w wykonaniu kary oraz udziału wolontariatu oraz „powrocie do kontroli wewnętrznej” i poszukujący alternatyw dla kary (kompensacja zamiast kary) Szczepaniak (2009: 69–96)⁷. Należy podkreślić, że procedury sprawiedliwości naprawczej w pełni odpowiadają istocie i celom wychowania resocjalizującego, co zacieśnia ich wzajemne związki.

Dzięki normatywnym postulatom kryminologów włączono do teorii pedagogiki resocjalizacyjnej i penitencjarnej pojęcia z zakresu polityki karnej i społecznej takie jak: *dejurydyzacja* i *depenalizacja*. Zaznaczył swą obecność *ruch abolicjonistyczny* (Stańdo-Kawecka 2010: 30–35; Wantuła 1997: 49). W ramach działalności resocjalizacyjnej należy ponadto odwołać się do auto

⁷ Według zgodnego przekonania ekspertów z dziedziny nauki, praktyki i prawa karnego w przypadku pojednania ofiary ze sprawcą i łagodzenia konfliktu, mamy do czynienia z najbardziej obiecującą i efektywną alternatywą wobec sankcji karnych, gdy chodzi o rozwiązywanie konfliktu między krzywdzicielem i poszkodowanym. Wantuła (1997: 49) por. Bienkowska (1995).

wysiłku skazanych (podmiotów oddziaływania) wraz z zadośćuczynieniem ofiarom ich przestępstw (Szczepaniak 2016). Z kolei rozwijająca się resocjalizacja społeczna wnosi wiedzę o procesie resocjalizacji pozainstytucjonalnej i służy uspołecznieniu wymiaru sprawiedliwości. To stanowi podstawy udziału społeczeństwa w readaptacji społecznej skazanych. Dorobek pedagogiki społecznej i pracy socjalnej jest wykorzystywany w pedagogice penitencjarnej przy projektowaniu oddziaływań związanych z readaptacją względnie reintegracją społeczną i pomocą postpenitencjarną organizowaną na polu działania organizacji społecznych i instytucji państwowych współdziałających w wykonywaniu kar i środków karnych, z wykorzystaniem metod i zasobów społecznych właściwych dla społeczeństwa obywatelskiego. Dominujący w pedagogice społecznej paradygmat aktywizacji człowieka w ramach małej grupy społecznej oraz „mniejszości” kulturowej, religijnej, idzie w parze z koncepcją społeczeństwa otwartego (typu *inclusive*, w którym dominują procesy integracyjne i zapobieganie procesom marginalizacji i wykluczenia społecznego (te częściej pojawiają się w społeczeństwach typu *eksklusive*). Teoria wychowania resocjalizującego opiera się na teorii uczenia, tożsamej z teorią twórczej samodzielności. W nurcie humanistyki i pedagogiki antyautorytarnej, rolą wychowawców jest stwarzanie wychowankom „kontekstu” do ich rozwoju, animowanie procesu uczenia się oraz „kreowanie okazji do ustrukturyzowania procesu introjekcji wartości i współuczestnictwa w sytuacjach problemowych” a także przekraczanie istniejących wzorów i granic kulturowych oraz kreowanie nowych rozwiązań (twórczość oraz transgresja). W dziedzinie metodyki wychowania resocjalizującego zaznaczyła się tendencja do interdyscyplinarności, wprowadzania innowacji pedagogicznych do praktyki resocjalizacyjnej oraz współzależność pomiędzy resocjalizacją a ergoterapią, psychokorekcją i psychoterapią. Wykorzystywany jest dorobek metodyki „Nowego wychowania”, pedagogiki kultury, social work, metody pedagogiki społecznej, pracy socjalnej i inne, stosowane w resocjalizacji w środowisku otwartym (m.in. metody kurateli, pracowników ulicznych — *streetworking* itp.). Jednakże na tle osiągnięć kryminologii należy powiedzieć, że na gruncie pedagogiki resocjalizacyjnej nie wypracowano tak rozbudowanego systemu diagnostycznego i prognostycznego o którym była mowa w poprzednim akapicie, zatem (wobec możliwości aplikacji pedago-

gicznej należy czerpać ze wskazanych wyżej narzędzi⁸. Znamienne jest to, że są to metody i programy resocjalizacyjne, odwołujące się do szeroko rozumianego uczenia (reedukacji oraz terapii), zatem pozostają w zgodzie ze specyfiką i naturą procesu wychowania resocjalizacyjnego.

Polityka penitencjarna a resocjalizacja w społeczeństwie

Ukazanie pedagogiki penitencjarnej w nurcie inkluzji społecznej⁹ należy uzupełnić koncepcją resocjalizacji w społeczeństwie. Najnowsze propozycje resocjalizacji wielowymiarowej, z udziałem całego społeczeństwa w opinii L. Pytki (2010) zostały przedstawione w zwarty sposób przez Bałandynowicza (2002, 2008) oraz Sobczaka (2009). Definicja resocjalizacji w społeczeństwie wypracowana przez Centrum Sprawiedliwości Karnej Harvardzkiej Szkoły Prawa jest popularyzowana w Polsce najowocniej przez A. Bałandynowicza (1996, 2002, 2008). Podstawowe dla niej jest stwierdzenie istotnych

⁸ Na tym tle przykładem ukazującym wielowymiarowość myślenia resocjalizacyjnego, odwołującym się do rozwiązań wypracowanych na gruncie nauk o wychowaniu jest koncepcja Sullivana i Granta (1957) oraz wynikający z niej system diagnostyczno-resocjalizacyjny I-Level Classification (The Interpersonal Maturity Level Classification System). Model ten zawiera wszelkie istotne ogniwa procesu resocjalizacji: opisuje z perspektywy humanistycznej uwarunkowania procesu demoralizacji, pozwala postawić diagnozę oraz potencjalne możliwości resocjalizacyjne w kontekście poziomu rozwoju dojrzałości społecznej (interpersonalnej) wychowanków nieprzystosowanych społecznie oraz pozwala zaprojektować zindywidualizowane oddziaływania z uwzględnieniem celów, warunków środowiska wychowawczego a co najistotniejsze — adekwatnych strategii metodycznych. Sekwencja ta spełnia warunki optymalnego projektowania wychowawczego.

⁹ Słownikowo (łac.) includere: zamknąć, spokrewnione z gr. κλείειν — zamknąć — termin oznaczający włączenie, dołączenie bądź zawieranie, w socjologii inkluzja społeczna to proces wtórnej socjalizacji, odzyskiwania dla społeczeństwa jednostek i całych grup środowiskowych. Jednym z pierwszych, i bodaj najistotniejszym dokumentem otwierającym drogę dla współczesnego rozumienia inkluzji była Deklaracja z Salamanki oraz wytyczne dla działań w zakresie specjalnych potrzeb edukacyjnych przyjęte przez Światową Konferencję Dotyczącą Specjalnych Potrzeb Edukacyjnych: Dostęp i Jakość (Salamanka 7–10 czerwca 1994 r., UNESCO 1994).

więzi ze społecznością lokalną. Dla społeczeństwa obywatelskiego charakterystyczne jest zjawisko inicjowania różnorodnych aktywności i powiązań społecznych tzw. *sieci społecznej*, nazywane również aktywnością obywatelską, oddolną (Grassroots Activity) (Szczepaniak 2013: 166–188). Programy te obejmują szereg oddziaływań powiązanych z otoczeniem poza więziennym, takich jak udzielanie przepustek do pracy, urlopów, zwolnień warunkowych, probacja, w tym wykorzystanie *halfway houses*. Istota tych więzi zależna jest od: (tu pojawiają się kryteria więzi) częstotliwości, czasu ich trwania oraz jakości stosunków wśród pracowników, podopiecznych i społeczeństwa. Istotne dla inkluzji są strategie polityki karnej. W tym kontekście pojęciem kluczowym dla polityki karnej i penitencjarnej jest **probacja**. Departament Spraw Wewnętrznych ONZ w 1951 r. zdefiniował probację jako proces resocjalizacji przypisany przez sąd w stosunku do osoby oskarżonej o popełnienie przestępstwa w świetle prawa, podczas którego osoba poddana kurateli żyje w społeczeństwie i reguluje swoje życie zgodnie z warunkami ustanowionymi przez sąd lub inną władzę i pozostaje pod nadzorem kuratora. Podobnie rzecz się przedstawia w dokumentach wspólnot europejskich. Wedle Zalecenia Nr R(92)16 Komitetu Ministrów Rady Europy z 19 października 1992 r. w sprawie europejskich reguł dotyczących sankcji i środków alternatywnych stosowanie tych środków z zastosowaniem nadzoru i kontroli zasadniczo jednakże „nie powoduje odizolowania sprawcy od społeczeństwa”. Natomiast według Europejskiej Organizacji ds. Probacji występuje ona w roli elementu oceny ryzyka i ochrony społeczeństwa oraz rezydwy. Przedstawione definicje (pomimo pewnych różnic) zawierają elementy wspólne, słowa kluczowe takie jak: sprawca, próba, obowiązki, nadzór/kontrola osoby lub instytucji. Z kolei w odniesieniu do resocjalizacji opartej na społeczeństwie — taki rodzaj probacji obejmuje: poddanie przez sąd sprawcy przestępstwa próbie wiążącej się z pozostawianiem na wolności, w środowisku lokalnym, z wykorzystaniem jego zasobów oraz realizowaniem nałożonych obowiązków (zwłaszcza programów terapii, resocjalizacji, aktywizacji, zadośćuczynienia, naprawy szkód itp.) pod nadzorem i kontrolą kuratora, pracownika społecznego bądź innej osoby lub organizacji. Powyższa definicja obejmuje szeroki aspekt utożsamiany z probacją, który uwzględnia również rolę środowiska społecznego (sieci społecznej), funkcjonującej lub tworzonej

z myślą o rozwiązywaniu określonych problemów społecznych. Może być zastosowana również w formie tzw. probacji intensywnej, która obejmuje swym zakresem przedmiotowym zestaw restrykcji ograniczających swobodę życia w danej społeczności i różnorodność programów zaprojektowanych w celu zapobiegania ponownemu popełnieniu przestępstwa. Poddanie przestępcy konkretnemu programowi probacyjnemu stanowi sankcję, umożliwiającą przynajmniej częściowe wyeliminowanie czynników patologicznych, mających wpływ na popełnienie czynu zabronionego (programy przeciwdziałania i zwalczania narkomanii, alkoholizmu itp.) nie wyłączając form sprawiedliwości naprawczej. Wszystkie te zmienne stanowią podstawę dywersyfikacji między programem opartym o społeczeństwo i innymi strategiami (Bałandynowicz 2002, 2008). Zastosowanie tej formuły wymaga jednak przebudowy, przeformułowania polityki społecznej z „restrykcyjno-stygmatyzującej”, a w efekcie wykluczającej człowieka ze społeczności, w kierunku polityki reintegracji społecznej realizowanej zgodnie z propozycjami „inkluzyjności” czyli inkluzyjnej pomocy społecznej i wsparcia, inkluzyjnej edukacji zaczynającej się w przedszkolu, oraz kreatywnej, profilaktyki społecznej, trwającej przez całe życie. W ten sposób dominująca opcja polityki karnej i penitencjarnej związana z izolacją została wyparta przez formułę opartą na probacji. Należy dodać, że uwięzienie jest środkiem ostatecznym, a jeśli ma być zastosowany to wedle wskazań zawartych w międzynarodowych standardach więziennych. Na tle tak przedstawiających się teoretycznych podstaw z zakresu nauk o wychowaniu i kryminologii należy ukazać tendencje polityki karnej i penitencjarnej w naszym kraju.

Problemy polityki karnej i penitencjarnej w Polsce

Problematyka polityki karnej w naszym kraju po zmianie ustrojowej w roku 1990, a w szczególności polityki karnej realizowanej na podstawie przepisów Kodeksu karnego z 1997 r. jest w Polsce przedmiotem ostrych kontrowersji, mających w znacznym stopniu polityczny charakter. Istotę tych kontrowersji stanowi spór o rolę i znaczenie surowości represji karnej

w przeciwdziałaniu zjawisku przestępczości. Dotyczą one jednak w tle stosunku do dziedzictwa polityki karnej uprawianej w okresie PRL (Krajewski 2008: 5). Dla większości kryminologów i ekspertów w zakresie polityki karnej po zmianie ustrojowej problem polegał na konieczności radykalnej rozprawy z instrumentalnym traktowaniem polityki karnej oraz opieraniem jej na intensyfikowaniu surowości represji karnej, której narzędziem była kara pozbawienia wolności stanowiąca podstawową sankcję karną (nie mającą sensownych alternatyw). Represyjne nastawienie, preferowanie roli represji karnej w rozwiązywaniu problemów społecznych jawi się również jako swoiste sprzężenie zwrotne między polityką a opinią publiczną (m.in. w formie populizmu prawnego). Pomimo ograniczonych wówczas możliwości publicznej debaty na ten temat, wiele publikacji powstałych w tamtych latach świadczy o zdecydowanie krytycznym stosunku środowiska naukowego do stanu i tendencji ówczesnej polityki karnej a wraz z nią — penitencjarnej. (Jasiński 1973: 21–61, Jasiński 1982: 25–150, Jasiński 1984: 52–66, Jasiński 1993: 27–105, Porowski, Rzepliński 1986: 141–172, Szymanowski 1986: 173–221, Zoll 1994: 3–11, Szymanowski 2000: 35–51, Szymanowski 2004: 81–114, Gruszczynska, Marczewski 2001: 9–20, Melezini 2007: 487–493, Krajewski 2003: 171–207, Błachut 2007, Siemaszko 2001, Szymanowski 2012, Pol 2011: 137–151). Znamienne przy tym, że zmiany społeczno-ustrojowe w Polsce po roku 1989 w znacznym stopniu wiązały się z tendencjami integracyjnymi w polityce Unii Europejskiej. Wiąże te zawarto m.in. w Deklaracji i Programie Działań, dokumentach przyjętych również przez Polskę na Światowym Szczycie Rozwoju Społecznego w Kopenhadze w 1995 roku¹⁰. Polityka społeczna Unii wśród zasadni-

¹⁰Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej powołany przez Prezesa Rady Ministrów w dniu 14.04.2003 r. Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji Społecznej opracował Narodową Strategię Integracji Społecznej dla naszego kraju. W tekście opracowania wskazano m.in. na kryzys tradycyjnej formuły państwa opiekuńczego i występujący w Polsce kryzys instytucji publicznych, jednocześnie występujący kryzys wartości, w tym przede wszystkim zasady pomocniczości oraz kryzys idei sprawiedliwości społecznej — słowem kryzys koncepcji człowieka, w tym przede wszystkim jego kreatywnej postawy i zachowań natury społecznej. Wprawdzie we wspomnianym dokumencie wymienia się również skazanych lub zwolnionych z więzień, jednakże zaledwie i wyłącznie w kontekście obowiązywania ustawy o pomocy społecznej. Znamienne

czych celów obrała integrację społeczną, a także tworzenie społeczeństwa obywatelskiego¹¹ (*społeczeństwo dla wszystkich* bądź *społeczeństwo otwarte*)¹². W krajach Unii funkcjonują długofalowe plany i systemy przeciwdziałania przestępczości z użyciem środków profilaktyki przestępczości, kar alternatywnych, probacji, mediacji i innych środków sprawiedliwości naprawczej, udziału społeczności lokalnej w wymiarze sprawiedliwości. Współdziałanie i integracja służb społecznych, kuratorów, pracowników socjalnych, asystentów rodzinnych z więziennictwem jest organizowana w ramach np. Urzędów Więziennictwa i Probacji (Szczepaniak 2013)¹³. Duże znaczenie ma **proces implementacji** konwencji międzynarodowych oraz innych instrumentów (w szczególności decyzji ramowych), kształtujących standardy prawne Unii

jest również to, że w całym wymienionym dokumencie trudno odnaleźć zwartą i zoperacjonalizowaną koncepcję współpracy różnych służb (w zakresie integracji społecznej skazanych) na polu pracy socjalnej i penitencjarnej. W tym świetle formuła polityki społecznej i pracy socjalnej nie zawierają dostatecznie wielu odnośników do polityki karnej i polskiego systemu penitencjarnego, który uwzględniłby perspektywę udziału w narodowej strategii profilaktyki problemów społecznych. Jednym z argumentów przemawiających za słusznością tej tezy jest „nieobecność” w praktyce wymiaru sprawiedliwości i wykonania kar tych elementów, które świadczyłyby o istnieniu rozwiniętego i powszechnie realizowanego w praktyce długofalowego systemu przeciwdziałania problemom społecznym, a wśród nich przestępczości (np. środków profilaktyki przestępczości, wachlarza kar alternatywnych i probacji z mediacją i innymi środkami sprawiedliwości naprawczej, udziałem społeczności lokalnej w wymiarze sprawiedliwości, formami pracy socjalnej w ramach wymiaru sprawiedliwości itp.).

¹¹ Społeczeństwo obywatelskie lub społeczeństwo cywilne. To drugie określane jest jako całościowy kształt stosunków społeczno-ekonomicznych wraz z ich prawno-instytucjonalnymi gwarancjami, [...] sfera prywatnej, cywilnej aktywności jednostek, której głównym celem jest zaspokajanie ich potrzeb (Szacki 2003: 201). Z kolei cechami konstytutywnymi społeczeństwa obywatelskiego wg E. Shilsa (2006) są: zbiorowa samoświadomość, wytworem zaś są instytucje i tradycje obywatelskie, występuje pluralizm oraz samoograniczanie się instytucji. Koncepcja społeczeństwa obywatelskiego została wzbogacana przez F. Tönnies’a pojęciami wspólnoty i wspólnotowości (Gemeinschaft oraz Gesellschaft) — względnie komunitaryzmu (harmonia, jedność, stałość, braterstwo). Jawi się w ten sposób wspólnotowy człowiek współpracujący: homo cooperativus.

¹² „Celem integracji społecznej jest ustanowienie społeczeństwa dla wszystkich, w którym każda jednostka, ze swoimi prawami i obowiązkami, ma do odegrania czynną rolę”.

¹³ Minister Sprawiedliwości powołał Zespół do spraw przygotowania oceny funkcjonowania organów probacji i więziennictwa, powołanego Zarządzenie nr 200/BM/12 Ministra Sprawiedliwości z dn. 25 października 2012 r.

Europejskiej¹⁴. Uwzględnić także trzeba rolę orzecznictwa Sądu Najwyższego oraz innych trybunałów, które kształtują wykładnię prawa karnego w duchu państwa prawa i standardów. Temu zagadnieniu należy poświęcić więcej uwagi, ponieważ standardy te stanowią kanony polityki penitencjarnej. Niektóre kwestie wymagają szerszego omówienia.

Polityka penitencjarna a standardy międzynarodowe w sprawie postępowania z więźniami

Wśród podstawowych aktów prawa międzynarodowego, określających standardy w dziedzinie sprawiedliwości stosowanych w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności, należy wskazać zwłaszcza: konwencje oraz inne umowy międzynarodowe, rezolucje, zalecenia dyrektywy i deklaracje

¹⁴Polityka karna Unii Europejskiej (do 2020 r.). Dnia 20.09.2011 r. Komisja Europejska przedstawiła Parlamentowi Europejskiemu, Radzie, Komitetowi Ekonomiczno-Społecznemu komunikat dotyczący zapewnienia realizacji polityki UE poprzez prawo karne (KOM/2011/0573) Celem komunikatu jest przedstawienie ram dla dalszego rozwoju polityki karnej UE na mocy postanowień Traktatu Lizbońskiego, stanowiącego podstawę prawną dla przyjęcia dyrektyw z zakresu prawa karnego w celu zapewnienia skutecznej realizacji polityki UE. Celem tej współpracy jest stworzenie spójnego i konsekwentnego unijnego prawa karnego, które będzie skutecznie chronić prawa osób podejrzanych, oskarżonych i pokrzywdzonych oraz promować jakość wymiaru sprawiedliwości. Istotne jest również zapewnienie, by prawodawstwo UE w zakresie prawa karnego odzwierciedlało różnorodność podstawowych wartości i zwyczajów każdego europejskiego społeczeństwa. Nowa regulacja przewiduje znaczącą rolę Parlamentu Europejskiego w procedurze legislacyjnej i kontrolę sądową Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Ponadto Traktat Lizboński przyznaje parlamentom krajowym kompetencje do wyrażania swoich opinii na temat projektów dyrektyw i monitorowania przestrzegania zasady pomocniczości. Państwa Członkowskie zostały także wyposażone w tzw. „hamulec bezpieczeństwa” — projekt dyrektywy może zostać przekazany Komisji Europejskiej, jeżeli Państwa Członkowskie uznają, że akt może wpłynąć na istotne aspekty ich krajowych systemów prawa karnego. Limity działań UE w dziedzinie prawa karnego są również wyznaczone przez Kartę Praw Podstawowych UE, która stała się prawnie wiążąca wraz z wejściem w życie Traktatu Lizbońskiego.

Zgromadzenia Ogólnego ONZ oraz Rady Europy takie jak: Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, która stanowi podstawowe zasady, m.in. że wolność jest normą (zasadą) a odosobnienie wyjątkiem. Drugą zasadą jest powszechna zasada praworządności. Wspierają to doktryny wykształcone z precedensów prawnych w Strasbourgu. Komisja Europejska oraz Trybunał Praw Człowieka zajęły stanowisko, że więźniowie pozostają podmiotami a nie przedmiotami prawa, że odosobnienie nie pozbawia (nie powinno pozbawiać) praw obywatelskich, nawet, jeśli skazany popełnił przestępstwo. Do ważnego zestawu standardów należą również dokumenty nietraktatowe, takie jak zalecenia i rezolucje. Należą do nich: Wzorcowe Reguły Minimum ONZ Postępowania z Więźniami (1955). W odniesieniu do nieletnich opracowano dodatkowe standardy takie jak Wzorcowe Reguły Minimum dotyczące Wymiaru Sprawiedliwości Wobec Nieletnich (t.zw. Reguły Pekieńskie 1985). Uzupełnieniem Wzorcowych Reguł wobec nieletnich są Reguły NZ dotyczące Ochrony Nieletnich Pozbawionych Wolności, przyjęte na mocy rezolucji 45/113 Zgromadzenia Ogólnego z dnia 14 grudnia 1990 roku i Wskazania NZ dotyczące Zapobiegania Przystępczości Nieletnich przyjęte na mocy rezolucji 45/112 w dniu 14 grudnia 1990 roku (Wskazania Rijadzkie). Stwierdza się tam m.in., że w celu zapobiegania przystępczości nieletnich należy rozwijać programy pomocy oparte na społeczności lokalnej (*zasada demokratyzmu*). Z interwencji instytucji formalnej kontroli społecznej korzystać trzeba tylko w ostateczności (*zasada minimalnej interwencji*). Konieczne jest również zapewnienie udziału samej młodzieży (*zasada aktywności*) w działaniach związanych z zapobieganiem przystępczości takich jak wykorzystanie społeczności lokalnej, organizowanie samopomocy, programów wyrównywania szkód i pomagania ofiarom przystępcstw. Ponadto młodzi ludzie powinni odgrywać czynną i partnerską rolę i nie powinno się ich traktować jakby stanowili przedmiot socjalizacji i kontroli (*zasada podmiotowości*). Warto wskazać, że dzień 18 lipca 2016 r. został ustanowiony przez ONZ, jako Międzynarodowy Dzień Praw Więźniów (w dniu urodzin Nelsona Mandeli, który walcząc o prawa człowieka, spędził w więzieniu 27 lat). W tym duchu odbywał się XIII kongres Organizacji Narodów Zjednoczonych nt. „Zapobieganie przystępczości i sprawiedliwość karna” (Doha, Katar, 12–19 kwietnia 2015 r.). Łączył się on z ju-

bileuszem 60-lecia działalności ONZ w zakresie wypracowywania i wcielania w życie standardów w zakresie zapobiegania przestępczości i sprawiedliwości karnej (postępowania z przestępcami). Głównym tematem Kongresu było hasło integrowania zapobiegania przestępczości i sprawiedliwości karnej w ramach programu działań ONZ wobec wyzwań społecznych i ekonomicznych, jak również promowanie zasady rządów prawa w wymiarze krajowym i międzynarodowym, z uwzględnieniem udziału społeczeństwa. Finalnym dokumentem XIII Kongresu była Deklaracja z Dauhy (*Doha Declaration*) — znowelizowane Reguły Minimalne (nazywane *Regułami Mandeli*)¹⁵. W skali europejskiej podstawową rolę w kształtowaniu polityki penitencjarnej spełniają Europejskie Reguły Więzienne.

Europejskie Reguły więzienne jako czynnik i wyznacznik polityki penitencjarnej

Niekwestionowanym dokumentem międzynarodowym w Europie w dziedzinie wykonywania kary pozbawienia wolności i formowania systemów penitencjarnych są Europejskie Reguły Więzienne. Znowelizowane w roku 2006 (Rec. (2006) 2 Komitetu Ministrów do Państw Członkowskich — przyjęte przez Komitet Ministrów 11 stycznia 2006 r. na 952. posiedzeniu Zastępców Ministrów). Podstawowymi zasadami określającymi nowoczesne standardy więziennictwa oraz pracy penitencjarnej są m.in. zasady głoszące, że uwięzienie poprzez pozbawienie swobody przemieszczania się stanowi karę samą w sobie i nie należy powiększać związanego z tym cierpienia. Należy zminimalizować szkodliwe skutki uwięzienia oraz różnice pomiędzy warunkami uwięzienia i warunkami panującymi na wolności. Podejmuje się

¹⁵ Kongresy serii ONZ-owskiej są organizowane co pięć lat i dotąd odbyły się w następujących miejscach: I Kongres Organizacji Narodów Zjednoczonych odbył się w 1955 r. w Genewie. Na tym Kongresie przyjęto „Reguły Minimalne Postępowania z Więźniami”, Londyn (1960), Sztokholm (1965), Kioto (1970), Genewa (1975), Caracas (1980), Mediolan (1985), Hawana (1990), Kair (1995), Wiedeń (2000), Bangkok (2005), Salwador (2010) oraz Doha (2015) (inna nazwa Dauha albo Ad-Dauha).

wszelkie wysiłki, by sprawić, że warunki uwięzienia będą odpowiadały godności ludzkiej i akceptowalnemu poziomowi w danym społeczeństwie (*zasada normalizacji*), we współpracy z otoczeniem poza więziennym, a także możliwości uczestnictwa w życiu społecznym wewnątrz i na zewnątrz więzienia. (*zasada otwartości*). Zasadniczymi celami wykonywania kary są: utrzymanie szacunku dla siebie, a także rozwijanie u skazanych poczucia odpowiedzialności i wspieranie takich postaw i umiejętności, które pomogą im w powrocie do społeczeństwa z najlepszymi szansami prowadzenia po zwolnieniu życia zgodnego z prawem i dającego środki utrzymania. Wykonanie kary jest tak zorganizowane, by dać więźniom sposobność rozwijania umiejętności i zdolności, które zwiększą ich szansę pomyślnej readaptacji społecznej po zwolnieniu (*zasady samodzielności oraz aktywności*). Stosownie do *zasady indywidualizacji* powinny być dostępne wszelkie właściwe środki poprawcze, wychowawcze, moralne i duchowe oraz wszystkie inne, które należy stosować odpowiednio do indywidualnych potrzeb postępowania z więźniami. Szerzej na ten temat: Płatek 1992: 150; Bańa 1988: 29; Machel, 2007: 275; Szczepaniak 2003; 2013; Rentzmann, 1992: 274–281). Aby uzyskać pełniejszy obraz omawianych kwestii polityki penitencjarnej należy odnieść się do umowy społecznej (porządku konstytucyjnego) oraz szeroko rozumianej polityki społecznej, która powinna stanowić kanwę wszelkich form i odmian polityki w danym społeczeństwie (szczególnie w demokratycznym państwie prawa).

Polityka karna i penitencjarna jako składowa polityki społecznej

Na całościową **politykę społeczną** składa się suma realizowanych lub postulowanych zamierzeń i działań, które mają stwarzać warunki do osiągnięcia celów grupowych, a także realizowania (społecznie akceptowanych) celów indywidualnych (Falewicz, Jasiński, Raźniewski 1975: 2–25, Gdowska-Wilińska 1983, Golinowska 2002: 94–103, Kurzynowski 2002, 10–19, Grewiński 2009, Hrynkiewicz 2006; Auleytner 2004: 99–106, Auleytner

2004: 249, Rejzner 2013: 17–31). Polityka penitencjarna zatem wraz z polityką karną jest elementem składowym (nośnym) polityki społecznej. W ten sposób wraz z funkcją przeciwdziałania i zapobiegania problemom społecznym, readaptacji, reintegracji oraz inkluzji społecznej osób i grup marginalizowanych, dotarliśmy do porządkowania zagadnień penitencjarnych również z punktu widzenia pedagogiki społecznej i polityki społecznej. Mówimy tu o znacznie szerszej perspektywie, niż z punktu widzenia pedagogiki resocjalizacyjnej i penitencjarnej, gdyż zakres zagadnień dotyczy regulacji stosunków społecznych w szerszym kontekście niż poprzez politykę karną, penitencjarną czy socjalną — docieramy do wskazanych wyżej zagadnień formowania społeczeństwa otwartego, obywatelskiego. Omawiając kwestie dotyczące resocjalizacji inkluzyjnej oraz edukacji inkluzyjnej należy uwzględnić dorobek pedagogiki społecznej, zwłaszcza wkład jej prekursorów i kontynuatorów (Radlińska, Kowalski, Frysztacki, Kamiński, Marynowicz-Hetka, Theiss, Smolińska-Theiss, Pilch, Lalak, Winiarski, Surzykiewicz, Fidelus i in.). Resocjalizacja inkluzyjna/włączająca bazuje na koncepcji edukacji inkluzyjnej, która jako pierwsza pojawiła się na gruncie pedagogiki specjalnej (Zacharuk 2008). Dodać należy, że niezależnie od pewnych różnic, pedagogika społeczna i praca socjalna mają nie tylko w Polsce wspólny rodowód. Wskazując na dorobek pedagogiki społecznej należy wspomnieć, że profesjami, które wyodrębniły się w dziedzinie pedagogiki społecznej jest pracownik socjalny i kurator (przy czym ten ostatni jest związany z obszarem wymiaru sprawiedliwości). W tej perspektywie właśnie pracownik społeczny, socjalny (także kurator) jest najbardziej „liniowym pedagogiem”, który (podobnie jak lekarz pierwszego kontaktu) staje się niejako reżyserem oddziaływań społecznych (w tym penitencjarnych), z wykorzystaniem różnorodnych metod oraz instytucji państwowych i społecznych. W Polsce te powiązania nie są dostatecznie ugruntowane, choć problem był już przywoływany w literaturze (Stępiak 1998, Piasecki 2002, Machel 2003, Kamiński 2004). Podobnie E. Kantowicz (2005: 68), która stoi na stanowisku, iż „praca socjalna może być i jest, w coraz szerszym zakresie, swoistym antidotum na problemy społeczne”. Dyskusja na temat udziału społeczeństwa oraz pomocy penitencjarnej i społecznej patrz szerzej m.in. M. Porowski (1993), poglądy odmienne: T. Szymanowski (1989). Wyżej zrelacjonowany kontekst znalazł wyraz

w opracowaniu wydanym na łamach „Pedagogiki Społecznej — Oblicza resocjalizacji” (2009). Należy tu wskazać zwłaszcza dwa opracowania: M. Konopczyński (Kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej) oraz wnikliwą metodologicznie analizę badań w pedagogice resocjalizacyjnej L. Pytki (Mała refleksja krytyczna nad stanem pedagogiki resocjalizacyjnej).

Polityka penitencjarna a praca socjalna

Od 1917 roku pracę socjalną określa się ją jako *działalność polegającą na niesieniu pomocy ludziom potrzebującym*. Nowsza definicja stanowi, że „Praca socjalna jest profesją wspierającą zmianę społeczną, rozwiązywanie problemów powstających w relacjach międzyludzkich oraz wzmacnianie (empowerment) i wyzwalanie ludzi dla wzbogacenia ich dobrostanu. Wykorzystując teorie ludzkich zachowań i systemów społecznych, praca socjalna interweniuje w miejscach, gdzie ludzie wchodzą w interakcje ze swoim środowiskiem. Fundamentalnymi dla pracy socjalnej są zasady praw człowieka i sprawiedliwości społecznej” (T. Kamiński 2000). Natomiast w Ustawie o pomocy społecznej (Art. 6, p. 12) pracę socjalną określa się jako „działalność zawodową mającą na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmacnianiu lub odzyskiwaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi”. W literaturze spotykamy różnorodne sposoby prezentowania problemów na styku pracy resocjalizacyjnej, penitencjarnej i socjalnej, prowadzone ze stanowisk różnych dyscyplin: prawa, pedagogiki, kryminologii, pracy socjalnej, począwszy od ujęcia integracyjnego (Pytka 2000: 34–36), poprzez eklektyczne, najliczniej reprezentowane — do relacji rozłącznej, opartej na opozycji tych pojęć i dyscyplin (Rejzner 2008) aż do opcji skrajnej, polegającej na zastąpieniu resocjalizacji pracą socjalną (Stępnia 1999, 2000, Kantowicz 2005). Wprawdzie powyższe zagadnienia są obecne na gruncie socjologii, pedagogiki społecznej czy pracy socjalnej, jednakże nie są powszechnie wiązane z nieprzystosowaniem społecznym i resocjalizacją więźniów (o czym świadczą znikoma liczba opracowań naukowych w tym zakresie. Nie ulega kwe-

stii że oddziaływanie w instytucjach totalnych potęguje marginalizację społeczną, a co za tym idzie — nie sprzyja readaptacji społecznej oraz inkluzji. Ponadto specjalizowanie się nauk o wychowaniu spowodowało atomizację obszarów badawczych pedagogiki specjalnej (rewalidacyjnej i resocjalizacyjnej, z której wyodrębniła się pedagogika penitencjarna). Zróżnicowanie dyscyplin naukowych również nie sprzyja badaniom i działaniu systemowemu, integracyjnemu. Dla zilustrowania tezy, że zarówno w nauce jak i praktyce mamy do czynienia z kwestiami, którym brakuje całościowego ujęcia — oto przykład dotyczący więziennictwa. Obecnie mamy do czynienia z osobną ustawą regulującą działania personelu więziennego (ustawa o Służbie Więziennej), osobną ustawą regulującą zagadnienia wykonania kar (Kodeks Karny Wykonawczy i przepisy wykonawcze) oraz wieloma innymi ustawami, które regulując poszczególne elementy kwestii karnych i penitencjarnych, nie łączą się w zwarty system wykonania orzeczeń. Ponadto ustawodawstwo socjalne w odniesieniu do polityki społecznej państwa zawiera 32 ustawy, obejmujące rozwiązaniami prawnymi osoby z przeszłością więzienną (Auleytner 2005: 191). Jest to przykład luki „pomiędzy” poszczególnymi elementami systemu penitencjarnego, oderwanego od szeroko rozumianej polityki społecznej naszego państwa (Szczepaniak 2004, 2007, 2011, 2013).

Bibliografia

- Ambrozik, Wiesław (2009) *Postępowanie probacyjne z perspektywy pedagogiki resocjalizacyjnej*, „Probacja” 1: 110–120.
- Andrews, Donald A., Bonta James (1994) *The Psychology of Criminal Conduct*, Cincinnati OH: Anderson.
- Andrews, Donald A., Ivan Zinger, Robert D. Hoge, James Bonta, Paul Gendreau, Francis T. Cullen (1990) *Does correctional treatment works? [w:] A clinically-relevant and psychologically-informed meta-analysis*, „Criminology” 28: 369–404.
- Andrews, Donald A., James Bonta, J. Stephen (2006) *Wormith, The Recent Past and Near Future of Risk and/or Need Assessment*, „Crime & Delinquency” 1: 7–27.

- Andrews, Donald A. (1995) *The psychology of criminal conduct effective treatment*, [w:] James Mc Guire (red.), *What works: Reducing Reoffending*, New York: John Wiley&Sons, s. 1–7.
- Antonowicz, Daniel H., Robert R. Ross (1994) *Essential Components of Successful Rehabilitation Programs for Offenders*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology”, June 1: 97–104.
- Auleytner, Julian (2004) *Polska polityka społeczna, ciągłość i zmiany*, Warszawa: Wydaw. WSP TWP.
- Auleytner, Julian (2005) *Polska polityka społeczna. Kreowanie ładu społecznego*, Warszawa: WSP TWP.
- Austin, James (2006) *How Much Risk Can We Take. The Misuse of Risk Assessment in Corrections*, „Federal Probation” 2: 5–25.
- Bafia, Jerzy (1988) *Zasady prawa i polityki penitencjarnej*, Warszawa: PWN.
- Bałandynowicz, Andrzej (1996) *Probacja — wychowanie do wolności*, Warszawa: „Primum”.
- Bałandynowicz, Andrzej (1998) *Zapobieganie przestępczości. Studium prawno-porównawcze w zakresie polityki kryminalnej*, Warszawa: „Primum”.
- Bałandynowicz, Andrzej (2002) *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa: C. F. Muller Lex Utilis Kodeks.
- Bałandynowicz, Andrzej (2006) *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa: Wyd. Prawo i Praktyka Gospodarcza.
- Bałandynowicz, Andrzej (2008) *Resocjalizacja wspierająca wobec skazanych w warunkach kurateli sądowej*, [w:] Zdzisław Bartkowicz, Andrzej Węgliński (red.), *Skuteczna resocjalizacja: doświadczenia i propozycje*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 151–170.
- Błachut, Janina (2007) *Problemy związane z pomiarem przestępczości*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Buchała, Kazimierz (1989) *Prawo karne materialne*, Warszawa: PWN.
- Cullen, Francis T., Paul Gendreau (2001) *From Nothing Works to What Works: Changing Professional Ideology in the 21st Century*, „The Prison Journal” 3: 109–175.
- Falewicz, Jan K., Jerzy Jasiński, Andrzej Raźniewski (1975) *Elementy problemu patologii społecznej w Polsce w perspektywie do roku 1990*, Warszawa: PAN.
- Gajdus, Danuta, Bożena, Gronowska (1998) *Europejskie standardy traktowania więźniów*, Toruń: Wyd. TNOIK.
- Gdowska-Wilińska, Maria (1983) *System zapobiegania wykołajeniu społecznemu dzieci i młodzieży w środowisku wielkomiejskim*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

- Gendreau, Paul, Tracy Little, Claire Goggin, (1996) *A Meta-Analysis of the Predictors of Adult Offender Recidivism: What Works!*, „Criminology”, t. 34, nr 4, November: 575–608.
- Golinowska, Stanisława (2002) *O przedmiocie polityki społecznej. Dlaczego, dla kogo i kto?*, [w:] Julian Auleytnier (red.), *O roztrąpną politykę społeczną*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, s. 94–103.
- Górny, Jerzy (1981) *Jedność polityki karnej i penitencjarnej w teorii i praktyce*, „Państwo i Prawo”, nr 2.
- Górny, Jerzy, Jerzy Śliwowski (1981) *Resocjalizacja a problem dolegliwości kary*, „Państwo i Prawo”, nr 3.
- Grewiński, Mirosław (2009) *Wielosektorowa polityka społeczna*, Warszawa: WSP TWP.
- Gruszczyńska, Beata, Marek Marczewski (2001) *Kary orzekane pod rządami starego i nowego kodeksu karnego (raport z badań)*, [w:] Andrzej Zoll (red.), *Racjonalna reforma prawa karnego*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, s. 7–28.
- Hryniewicz, Józefina (2006) *Odrzuceni. Analiza procesu umieszczania dzieci w placówkach opieki*, Warszawa: IPS.
- Jasiński, Jerzy (1973) *Punitivność systemów karnych. Rozważania nad zakresem, formami i intensywnością penalizacji*, „Studia Prawnicze” 35: 21–61.
- Jasiński, Jerzy (1982) *Przemiany polityki karnej sądów powszechnych rozwijanej na tle przepisów nowej kodyfikacji karnej (1970–1980)*, „Archiwum Kryminologii”, t. VIII–IX: 25–50.
- Jasiński, Jerzy (1984) *Punitivność systemów karnych (Kontynuacje)*, „PiP” 6: 52–66.
- Jasiński, Jerzy (1993) *Obraz polityki karnej lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych (1980–1991)*, „Archiwum Kryminologii”, t. XIX: 27–105.
- Kaczmarek, Tomasz (2011) *Resocjalizacja sprawcy jako celu wymiaru oraz wykonania kary pozbawienia wolności*, [w:] Tomasz Kalisz (red.), *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 81–92.
- Kamiński, Tadeusz (2000) *Praca socjalna jako działalność zawodowa*, *Seminare* 16/2000, <http://www.seminare.pl/16/kaminski.htm> (dostęp 23.06.2017).
- Kamiński, Tadeusz (2004) *Praca socjalna i charytatywna*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Kantowicz, Ewa (2005) *Praca socjalna w Europie. Inspiracje teoretyczne i standardy kształcenia*, Olsztyn: UWM.
- Krajewski, Krzysztof (2003) *Przestępczość i polityka karna w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, CPKiNP, z. 1: 171–207.

- Krajewski, Krzysztof (2008) *Nowa kodyfikacja karna a polityka karna w Polsce w latach 1990–2005*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”, rok XII, z. 1: 5–44.
- Latessa, Edward J., Christopher Lowenkamp (2006) *What Works in Reducing Recidivism?*, „University of St. Thomas Law Journal” 3: 521–535.
- Leff, Stephen S., Tracy Evian Waasdorp, Nicki R. Crick (2010) *A Review of Existing Relational Aggression Programs: Strengths, Limitations, and Future Directions*, „School Psychology Review” 39, nr 4: 508–535.
- Lernell, Leszek (1967) *Podstawy nauki polityki kryminalnej*, Warszawa: PWN.
- Lernell, Leszek (1975) *Czy kryzys represji karnej?*, „Problemy Prawa karnego” 1: 28–47.
- Lernell, Leszek (1975) *Rozważania o przestępstwie i karze na tle zagadnień współczesności*, Warszawa: PWN.
- Lipsey, Mark (1991) *Juvenile delinquency treatment: A meta-analytic inquiry into the variability of effects. Meta-analysis for explanation: A casebook*. New York: Russell Sage Foundation.
- Low, Sabina, Karin S. Frey, Callie J. Brockman (2010) *Gossip on the playground: Changes associated with universal intervention, retaliation beliefs, and supportive friends*, „School Psychology Review” 39: 536–551.
- Machel, Henryk (2003) *Pomoc społeczna i praca socjalna jako czynniki wspierające resocjalizację przestępców*, [w:] Krystyna Marzec-Holka (red.), *Pomoc społeczna, praca socjalna. Teoria i praktyka*, t. I, Bydgoszcz: Wydaw. Akademii Bydgoskiej, s. 159–166.
- Machel, Henryk (2003) *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk: Arche.
- Machel, Henryk (2007) *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej — casus polski, Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Kraków: Impuls.
- Majcherczyk, Andrzej (2006) *Programy resocjalizacji skazanych — głos w dyskusji o stanie i perspektywach więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 52–53: 15–49.
- Marek, Andrzej (2009) *Recenzja książki Gintarasa Svedasa, Podstawy i tendencje polityki karnej w Republice Litewskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego 2006, ss. 193, „Prokuratura i Prawo” 11–12: 127–131.
- Mc Guire, James (2000) *Defining correctional programs*, „Forum on Corrections Research” 12 (2): 5–9.
- Mc Guire, James, Philipp Priestley (1985) *Offending Behaviour: Skills and Stratagems for Going Straight*, London: Batsford.

- Mc Guire, James, Philipp Priestley (1995) *Reviewing "What Works": Past, Present and Future*, [w:] James Mc Guire (red.), *What Works: Reducing Re-offending: Guidelines from Research and Practice*, Chichester: Wiley, s. 3–34.
- Melezini, Mirosława (2007) *Represyjność polityki karnej w okresie obowiązywania nowej kodyfikacji karnej*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin prof. Andrzeja Gaberle*, Warszawa: Wolters Kluwer, s. 487–494.
- Ostrov, Jamie M., Massetti, Greta M., Stauffacher, Kirstin, Godleski, Stephanie A., Hart, Katie C., Karch, M., et al. (2009). *An intervention for relational and physical aggression in early childhood: A preliminary study*, „Early Childhood Research Quarterly” 24: 15–28.
- Pawela, Stanisław (2007) *Prawo karne wykonawcze: Zarys wykładu*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Piasecki, Sylwester (2002) *Praca socjalna w więzieniu*, [w:] Jerzy Woźniak, *Duszpasterstwo więzienne w III Rzeczypospolitej*, Kraków: Wydawnictwo Księży Misjonarzy (ss. 293).
- Płatek, Monika (1992) *Labirynt więziennych stereotypów (Znaczenie Reguł Minimalnych Postępowania z Więźniami w Europejskich Reguł Więziennych dla procesu normalizacji)*, [w:] J. Kwaśniewski, A. Kojder (red.), *Między autonomią a kontrolą*, Warszawa: UW PTS, s. 168–186.
- Pol, Jan D. (2011) *Praca socjalna w polityce i resocjalizacji penitencjarnej*, [w:] Tadeusz Kamiński (red.), *Politologia, polityka społeczna, praca socjalna*, Warszawa: Wydawnictwo UKSW, s. 137–151.
- Politologia, polityka społeczna, praca socjalna* (2011) Tadeusz Kamiński (red.), Warszawa: Wyd. UKSW.
- Polityka społeczna* (2002) Adam Kurzynowski (red.), Warszawa: Szkoła Główna Handlowa.
- Polski system penitencjarny Ujęcie integralno-kulturowe* (2013) Paweł Szczepaniak (red.), Warszawa: Wyd. Forum Penitencjarne.
- Porowski, Michał, Andrzej Rzepliński (1986) *Granice reformy więziennictwa*, „Archiwum Kryminologii”, t. XIII: 14–34.
- Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe* (2013) B. Jezierska, A. Rejzner, P. Szczepaniak, A. Szcóćka (red.), Warszawa: IPSiR UW, Inst. Ped. UW.
- Przybylski, Roger (2008) *What Works. Effective Recidivism Reduction and Risk-Focused Prevention Programs*, Colorado Department of Public Safety.

- Pytko, Lesław (2005) *Pedagogika resocjalizacyjna, Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa: Wydawnictwo: Akademia Pedagogiki Specjalnej.
- Pytko, Lesław (2013) *Wolność, dobrowolność i bezpieczeństwo*, [w:] P. Szczepaniak (red.), *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, Warszawa: Wyd. Forum Penitencjarne, s. 23–32.
- Rejzner, Andrzej (2013) *Polityka społeczna wobec dziecka i rodziny problemowej*, [w:] Barbara Jezierska, Andrzej Rejzner, Paweł Szczepaniak, Adam Szecówka (red.), *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW; Instytut Pedagogiki Zakład Resocjalizacji UW.
- Rentzmann, William (1992) *Cornestones in a modern treatment philosophy: normalization, openness and responsibility*, „Prison Information Bulletin” 16: 13–19.
- Resocjalizacja instytucjonalna, perspektywy i zagrożenia* (2004) Franciszek Kozaczuk (red.), Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Schneider, Hans J. (1992) *Zysk z przestępstwa*, Warszawa: Logos.
- Siemaszko, Andrzej (2001) *Kogo biją, komu kradną. Przestępczość nie rejestrowana w Polsce i na świecie*, Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Stańdo-Kawecka, Barbara (2000) *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków: Zakamycze.
- Stańdo-Kawecka, Barbara (2010) *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja” 1: 108–124.
- Stępniań, Piotr (1998) *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Poznań: UAM.
- Stępniań, Piotr (2004) *Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 44–45: 29–41.
- Surzykiewicz, Janusz (2013) *Profilaktyka agresji i przemocy — wybrane aspekty metodologiczne, empiryczne i metodyczne*, [w:] Barbara Jezierska, Andrzej Rejzner, Paweł Szczepaniak, Adam Szecówka (red.), *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW; Instytut Pedagogiki Zakład Resocjalizacji UW, s. 209–253.
- Svedas, Gintaras (2006) *Podstawy i tendencje polityki karnej w Republice Litewskiej*, Wyd. Uniwersytetu Wileńskiego.
- Szczepaniak, Paweł (2008) *Oddziaływania penitencjarne na więźniów w świetle współczesnej pedagogiki i penitencjarystyki*, [w:] Zygmunt Jasiński, Andrzej Kurek, Grzegorz Widela (red.), *W dziewięćdziesięciolecie polskiego więziennictwa. Księga jubileuszowa*, Opole: Uniwersytet Opolski, NSZZF i PW, s. 151–188.

- Szczepaniak, Paweł (2008) *Pedagogika penitencjarna — przegląd problemów*, [w:] J. Kwaśniewski (red.), *Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja*, Warszawa, IPSiR UW, s. 7–34.
- Szczepaniak, Paweł (2008) *Ustawa o Służbie Więziennej a model instytucji służącej readaptacji społecznej*, [w:] Wiesław Ambrozik, Henryk Machel, Piotr Stępniaik (red.), *Misja Służby Więziennej, a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań–Gdańsk–Warszawa–Kalisz, s. 301–310.
- Szczepaniak, Paweł (2011) *Konteksty pedagogiki penitencjarnej*, [w:] *Resocjalizacja Polska 2/2011*, Pedagogium WSNS: Wyd. Naukowe PWN, s. 109–131.
- Szczepaniak, Paweł (2003) *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*, Warszawa–Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW.
- Szczepaniak, Paweł (2003) *Metodyczne aspekty oddziaływania na więźniów*, [w:] T. Bulenda, R. Musidłowski (red.), *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa: Wyd. Instytut Spraw Publicznych, s. 250–273.
- Szczepaniak, Paweł (2004) *Aktualne problemy współpracy służb: socjalnej i penitencjarnej*, [w:] Wiesław Ambrozik, Piotr, Stępniaik (red.), *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*, Poznań–Warszawa–Kalisz: UAM, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Centralny Ośrodek. Szkolenia SW, s. 415–425.
- Szczepaniak, Paweł (2007) *Możliwości i problemy we współpracy służb: socjalnej i penitencjarnej*, [w:] A. Rejzner (red.), *Ćwiczenia z polityki społecznej*, Warszawa: Instytut Rozwoju Służb Społecznych, s. 48–63.
- Szczepaniak, Paweł (2016) *Sprawiedliwość naprawcza w resocjalizacji więźniów*, Warszawa: IPSiR UW.
- Sztuka, Mariusz (2007) *Efektywność oddziaływań w zorientowanym korekcyjnie modelu instytucji penitencjarnej. Doświadczenia amerykańskie*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1: 313–326.
- Szymanowski, Teodor (1986) *Podstawowe kierunki rozwoju systemu penitencjarnego w Polsce*, „Archiwum Kryminologii”, t. XIII: 173–221.
- Szymanowski, Teodor (2000) *Kary orzekane przez sądy powszechne na podstawie kodeksów karnych z 1969 i 1997 r. (Wstępna analiza porównawcza)*, „PiP” 12: 35–51.
- Szymanowski, Teodor (2004) *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Szymanowski, Teodor (2010) *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Szymanowski, Teodor (2012) *Przestępczość i polityka karna w Polsce w świetle faktów i opinii społeczeństwa w okresie transformacji*, Warszawa: Wolters Kluwer.

- Śliwowski, Jerzy (1982) *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa: PWN.
- Taxman, Faye S., Meridith Thanner (2006) *Risk, Need, and Responsivity (RNR): It All Depends*, „Crime & Delinquency” 37 (4): 347–368.
- Tobis, Aleksander (1978) *Prawo penitencjarne i polityka penitencjarna*, Poznań: UAM.
- van Dijk, Jan, John van Kesteren, Paul Smit (2007) *Criminal Victimization in International Perspective. Key findings of the 2004–2005 ICVS and EU ICS*, Boom juridische uitgevers, Den Haag.
- Verlaan, Pierrette, Turmel, France (2010) *Development process and outcome evaluation of a program for raising awareness of indirect and relational aggression in elementary schools: A preliminary study*, „School Psychology Review” 39: 552–568.
- Wantuła, Halina (1997) *Abolicjonizm więzień — podejście racjonalne i humanistyczne. O karze pozbawienia wolności, o jej skutkach i możliwościach jej ograniczenia*, Kraków: Zeszyty Naukowe — Akademia Ekonomiczna.
- What works: Reducing Reoffending* (1995) James Mc Guire (red.), New York: John Wiley&Sons.
- Zoll, Andrzej (1994) *Założenia polityki karnej w projekcie kodeksu karnego, „PiP” 5: 3–11.*